

OLYMPISCHE SPELEN

SPORT EN OPVOEDING IN DE GRIEKSE OUDHEID

CHARLES HUPPERTS

met medewerking van
Emma Beets, Beatrice de Fraiture,
Elly Jans en Yvonne Twisk

DAMON

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	6	VI. Vrouwen en atletiek	141
I. Inleiding	9	VII. Topsporters	151
II. Sport bij Homeros	13	VIII. De Training	169
1. Lijkspelen voor een vriend	14	1. Het gymnasion en de palaistra	169
Wagenrace	14	2. Bloed, zweet en tranen	178
Boksen	19	3. Bloot is mooi	183
Worstelen	21	4. Sport en erotiek	187
Hardlopen	22	5. De trainer en zijn vak	203
2. Een held uitgedaagd	23	6. Professionalisering	213
III. De oorsprong van de Olympische Spelen	27	IX. Sport en Opvoeding	221
IV. Een wandeling door Olympia	37	X. Sport: een politiek middel	233
V. De Ronde van de Spelen en het Festival in Olympia	57	XI. Verguisd of Geïdealiseerd	249
1. Programma, regels en overtredingen	61	Verklarende woordenlijst	261
2. Wagen- en paardenraces	70	Lijst van Olympiaden	276
3. Pentathlon	78	Bronnen	278
4. Discuswerpen	85	Bibliografie	280
5. Speerwerpen	90	Verantwoording van de illustraties	282
6. Verspringen	94	Register	287
7. Hardlopen	97		
8. Worstelen	106		
9. Boksen	113		
10. Pankration	120		
11. Prijzen, overwinning en eer	124		

1.1 VAAK WERD ER LANGDURIG OP DE GROND GESTREDEN. HIER HEEFT EEN PANKRATIAST ZIJN TEGENSTANDER KLEM DOORDAT HIJ DIENS ARM OMDRAAIT.

I. INLEIDING

Sport is een sleutel tot de Griekse cultuur: door de rol van de sport in het Griekse maatschappelijke leven te bestuderen, krijgt men een beter begrip van het in die cultuur vigerende waardensysteem.

De Grieken beschouwden sport als een *agoon* (vergelijk het Nederlandse woord ‘agonaal’), dat wedijver, competitie betekent. Sport werd gezien als de bezigheid waarin men bij uitstek vocht om eer en succes. Het ging hierbij alleen om persoonlijk succes: alleen individuele prestaties telden. Teamsport heeft dan ook nooit in het oude Griekenland vaste voet aan de grond gekregen en op de verschillende sportfestivals ging het alleen om de atletiekwedstrijden; vechtsporten en wagenraces hebben altijd op de sportfestivals het meeste publiek getrokken.

Competitie was niet alleen een kenmerk van de sportbeoefening. Het hele maatschappelijke en culturele leven in de Griekse stadstaten was doordrongen van competitie. “Altijd de beste te zijn en anderen te overtreffen” was een bekende slogan die in de gedichten van Homeros (achtste eeuw v. Chr.) terug te vinden is. Het is een advies van een vader aan zijn zoon. Het vormt de kern van de moraal van de grote Griekse helden als Achilles, Ajax en Odysseus die in deze heldendichten de hoofdrol spelen. Hun leven was een voortdurende wedijver, waarbij het uitblinken op het slagveld het belangrijkste was. Maar ook op andere gebieden stelde de held zichzelf hoge eisen. Lichamelijk moest hij in topconditie verkeren: hij moest snel, behendig en mooi zijn. Ook werd van hem verwacht dat hij de anderen met zijn mond te slim af was. Wanneer een held aan dit ideaal voldeed, bezat hij, zoals de Grieken dat noemden, *aretè*, voortreffelijkheid, het beter zijn dan anderen. Aan dit ideaal dat de Homerische held belichaamde, heeft de Griekse man zich eeuwenlang gespiegeld. In allerlei onderdelen bleef de Griekse maatschappij een prestatiesamenleving. Het politieke bedrijf en de rechtspraak werden in de Griekse stadstaten als een *agoon* beschouwd. Toneelopvoeringen bestonden uit wedstrijden waarin toneelschrijvers met hun toneelstukken om de eerste prijs streden. Er werden festivals gehouden waar musici, dichters en andere kunstenaars in competitieverband hun kunst beoefenden.

Binnen de filosofie bestond de opvatting dat aan het ontstaan van onze wereld een strijd tussen de elementen ten grondslag lag. De filosoof Herakleitos (zesde eeuw v. Chr.) ging er zelfs van uit dat de werkelijkheid niets anders was dan een universele strijd tussen tegenpolen. “De strijd is de vader van alles”, luidt een van zijn spreuken. Eerzucht en ambitie waren geen vieze woorden, integendeel: mensen die deze eigenschappen bezaten, stonden in aanzien hoog. Het begrip ‘aretè’, het uitmunten in de meest belangrijke en kenmerkende eigenschappen van de mens, onderging in de loop der tijd wel enige verandering. Onder invloed van sociale ontwikkelingen traden andere eigenschappen als algemeen menselijk op de voorgrond, zoals het zich

kunnen beheersen en een meer sociale houding. Ook hebben filosofen als Sokrates en Plato deze algemeen menselijke deugd sterk moreel gekleurd. Toch bleven lichamelijke fitheid en topconditie een wezenlijk onderdeel ervan vormen en behield lichamelijke schoonheid haar hoge positie op de ladder van waarden.

De Grieken kenden een ware lichaamscultuur. Ze besteedden bijzonder veel aandacht aan de verzorging en training van het lichaam. Het klimaat in Griekenland zorgde ervoor dat het leven, althans voor de man, zich buitenshuis afspeelde. Het liefst ging men naar de openbare sportscholen, de ontmoetingsplaats voor de mannen en jongens. We moeten niet vergeten dat de Grieken geen televisie, radio, film of computer hadden om zich te amuseren; ook had zich nog geen leescultuur ontwikkeld. Zij kenden wel gezelschapsspelletjes en waren bijvoorbeeld gek op hanen- en kattengevechten. Bovendien gingen ze graag naar de openluchttheaters waar op gezette tijden tragedies en komedies werden opgevoerd. Toneel was een volksgebeuren en trok in verhouding net zoveel publiek als tegenwoordig voetbalwedstrijden. Het toneel was, hoe wonderlijk ook, zeer populair, maar sport spande de kroon: dit was vrijetijdsbesteding nummer één. Wanneer men topprestaties in de sport wilde leveren, diende men te beschikken over een goede conditie. Dit had voor de Grieken oorspronkelijk een praktische aanleiding: oorlogvoering vereiste een voortdurende lichamelijke fitheid. Zo vonden de takken van sport als hardlopen, de race met de twee- en vierspannen en het speerwerpen hun oorsprong in de oorlogvoering. Maar sport ontwikkelde zich tot een vorm van vrijetijdsbesteding, die aanvankelijk wel alleen binnen het bereik lag van een elite. Deze kon zich namelijk veroorloven om tijd aan andere dingen dan aan de noodzakelijke arbeid te besteden. Geleidelijk, parallel aan sociale ontwikkelingen, werd de sportbeoefening democratischer, ook al waren er sporten zoals de paardenraces die tot het privilege bleven van de rijken. Bij sportbeoefening in de Griekse cultuur moeten we niet alleen denken aan atletiek en vechtsporten, er ontwikkelde zich ook een intensieve lichaamstraining die te vergelijken is met onze gymnastiek en fitnesscultuur. Onder deskundige leiding werden in de sportscholen allerlei standaardoefeningen verricht om het lichaam in een betere conditie te brengen. Bovendien ontstond er een hele 'wetenschap' die deze training begeleidde. Er werden boeken geschreven met voedings- en trainingsvoorschriften. Dit geheel van sportbeoefening en sportwetenschap heette *gymnastikè*.

Het woord 'atleet' is afgeleid van het Griekse woord *athlètès*, dat op zijn beurt afgeleid is van het woord *athlos* dat (wed)strijd, inspanning betekent. De tien jaar durende oorlog tussen Grieken en Trojanen werd door Homeros met dit woord aangeduid en ook de twaalf werken van de held Herakles werden zo genoemd. Sport werd dus gezien als iets dat van zijn beoefenaars een zware inspanning eiste. Sport was een opgave, en geen gemakkelijke ook. Deze gedachte vindt zijn weerspiegeling in het gebruik van het bijvoegelijke naamwoord *athlios*; dit betekent enerzijds 'als een atleet', 'een gevecht houdend', anderzijds 'ongelukkig', 'ellendig'. In de Griekse tragedies wordt *athlios* vaak gezegd van de held(in) die zich tevergeefs verzet tegen het lot of

zich door zijn eigen handelingen in het ongeluk stort zonder het te beseffen. De vroeg-Christelijke schrijvers gebruikten het woord 'athlètès' voor iemand die veel geleden had, een martelaar! In de oudheid zelf (zie hoofdstuk XI tekst 9) werden al grappen gemaakt met deze naam van de sportman. Atleet zijn was geen sinecure en het professionalisme, dat niet lang op zich liet wachten, met al zijn overdreven eisen en kwalijke gevolgen voor de gezondheid, had het leven van de atleet tot een poel van ellende gemaakt!

2.1 ACHILLES SPREEKT TOT ZIJN GODDELIJKE PAARDEN. ZWARTFIGURIGE VAASSCHILDERING UIT CA. 560 v.CHR.

II. SPORT BIJ HOMEROS

In de oudste Griekse literatuur, de *Ilias* en de *Odyssee*, vinden we de eerste beschrijvingen van sportwedstrijden. De Grieken zelf waren ervan overtuigd dat deze beide gedichten door één blinde zanger, Homeros, waren geschreven. Tegenwoordig zet men bij deze overtuiging vraagtekens. Algemeen wordt aangenomen dat de gedichten in de achtste of zelfs in de negende eeuw v. Chr. op schrift zijn gesteld, waarmee een eeuwenlange traditie van orale poëzie werd afgesloten. Of ze door één dichter zijn gecomponeerd, is niet met zekerheid te zeggen.

De *Ilias* verhaalt een episode van 51 dagen uit het tiende en laatste jaar van de oorlog tussen de Grieken en de Trojanen, die traditioneel rond 1200 v. Chr. wordt gedateerd. Het thema is de wrok van de Griekse held Achilles jegens Agamemnon, de aanvoeder van het Griekse leger, en de gevolgen van deze wrok voor het verdere verloop van de oorlog. Achilles en zijn troepen vechten niet meer mee, met het gevolg dat de Grieken zware verliezen lijden en de Trojanen de op de kust getrokken Griekse schepen in brand dreigen te steken. Patroklos, de vriend van Achilles, krijgt dan toestemming om diens wapenrusting aan te trekken en zo de Trojanen te verdrijven. Dezen denken inderdaad dat zij Achilles tegenover zich hebben en trekken zich terug naar de stad. Dan wordt Patroklos door Hektor, de aanvoeder van de Trojanen, gedood. De ontroostbare Achilles zet zich over zijn woede op Agamemnon heen en hervat de strijd. Hij neemt wraak en doodt op zijn beurt Hektor en bindt hem aan zijn strijdwagen en sleurt hem zo naar het Griekse kamp. Patroklos wordt gecremeerd en om zijn te vriend te eren organiseert Achilles lijkspelen. Dan verschijnt in de nacht Priamos, de vader van Hektor en de oude koning van Troje, in het Griekse scheepskamp met een wagen vol geschenken. Hij weet van Achilles het lijk van zijn zoon terug te krijgen. De *Ilias* eindigt met de begrafenis van Hektor.

De *Odyssee* gaat over de terugkeer van de Griekse held Odysseus na de inname van Troje naar Griekenland, waarbij de held allerlei sprookjesachtige avonturen beleeft.

Het is niet zonder meer gerechtvaardigd om de gedichten van Homeros als een historische bron te hanteren. Het probleem doet zich namelijk voor dat wij niet meer kunnen achterhalen op welke periode elk detail van de inhoud van de gedichten betrekking heeft: de twaalfde eeuw, waarin de Trojaanse oorlog zou hebben plaatsgevonden; de achtste eeuw, de tijd waarin de gedichten zijn ontstaan, of de tussenliggende tijd. Verder is het voor ons moeilijk te bepalen welke gegevens historisch zijn en welke producten van de creativiteit van de dichter.

Zowel in de *Ilias* als in de *Odyssee* vinden we levendige beschrijvingen van sportevenementen. Er worden wagenraces gehouden, er zijn wedstrijden in het speergevecht in volle wapenrusting, in het discus- en speerwerpen, boogschieten en de helden meten zich in het boksen en worstelen. De aanleiding voor de wedstrijden is bijvoorbeeld de dood van een vriend of het bezoek van een gastvriend. Er is nog geen sprake van een regelmatig terugkerend sportfestival.